

Bernard Stritih

NA POTI K AVTONOMIJI SOCIALNEGA DELA KOT STROKE IN ZNANOSTI

UVOD

V nasprotju s številnimi znanstvenimi in strokovnimi posveti, ki so posvečeni posameznim kategorijam uporabnikov in njihovim problemom, smo namenili dneve socialnega dela vprašanjem dosedanjega in prihodnjega razvoja naše stroke. Namen tega srečanja je torej medsebojno preverjanje in razvijanje naše strokovne doktrine. To se lahko dogaja le kot pogovor med tistimi ljudmi, ki bi jih lahko imenovali praktike, in številnimi drugimi strokovnjaki, ki delamo na področju usposabljanja, raziskovanja in menedžmenta. Vsi skrbimo za to, da socialno delo razvija času primerne strokovne koncepte, ustrezne oblike organiziranosti, nove kreativne oblike dela in da kot podsistem družbe ohranja svoje življenjske moči.

Kadar se v pogovoru srečamo slovenski strokovnjaki s področja socialnega dela, večkrat drug drugega prepričujemo o potrebnosti naše stroke in o tem, da ni prav, ker nam druge znanstvene discipline odrekajo priznanje, saj po našem mnenju socialno delo ni le praktična dejavnost, ampak tudi avtonomna, samostojna znanost. Po mojem mnenju nikakor ni dovolj, da o tem prepričujemo drug drugega. Vprašati se je treba, kako naj se pokažemo drugim strokam in znanostim, kako naj si pridobimo njihovo priznanje in kako naj sami pri sebi ohranimo viabilnost, ki jo je socialno delo izkazovalo do sedaj.

SOCIALNO DELO OD ZAČETKOV DO AVTONOMNE STROKE IN ZNANOSTI

Socialno delo ima že dolgo preteklost, ki po vsej verjetnosti sega prav do začetkov človeške družbe. Kot posebna stroka se je pričelo razvijati v Zahodni Evropi v času razsvetljenstva, kot znanost pa se je porodil ob koncu prejšnjega stoletja. Tudi v Sloveniji imajo razne oblike specializiranih strokovnih dejavnosti na področju socialnega skrbstva že dolgo tradicijo, medtem ko strokovno izobraževanje poteka kontinuirano že petdeset let. Vendar se socialno delo še ni izoblikovalo v taki meri, da bi uživalo tudi ustrezno priznanje drugih znanosti.

V obdobju, ko se je porajalo socialno delo kot stroka, je bila znanost še slepa in gluha za posameznika. Podobno kot se niti v teoretičnih niti v tehnoloških znanostih ob koncu prejšnjega in v začetku našega stoletja niso spraševali, kakšni so lahko stranski učinki hitrega razvoja novih tehnologij, ki so omogočale nesluten razvoj industrije in prometa, se tudi znanosti o človeku in družbi niso spraševale, kakšni so lahko stranski vplivi novih načinov proizvodnje, dela, urbanizacije, trga delovne sile, šolskih sistemov, zdravstva in množičnih občil na življenjske skupnosti in na človeka kot posameznika. V začetku našega stoletja je v znanosti, zlasti pa med zagovorniki industrializacije, še prevladovala vera v možnosti neomejenega razvoja, humanistične znanosti pa so podpirale vero, da bodo nove institucije lahko rešile vse probleme ljudi (čeprav ne bi bilo mogoče zadovoljivo rešiti vseh problemov, se je zdelo, da jih bo možno obvladati).

Zanimivo je, da se večina znanosti sklicuje na odkritja in izume moških. Začetki socialnega dela pa so povezani z dosežki žensk, ki so se borile za družbene reforme. S tem so reševale probleme najbolj ogroženih skupin prebivalstva, po drugi strani pa so reformna prizadevanja služila dviganju blaginje družbe kot celote. Pomembna imena povezana z začetki socialnega dela v ZDA so Jane Addams, Mary Richmond in Edward Devine. V njihovem delu zavze-manje za družbene reforme nikakor ni pomenilo omalovaževanja možne pomoči posameznikom. Tudi v Evropi so se v drugi polovici prejšnjega stoletja razvila različna gibanja, katerih članice in člani so se zavzemale/i za pomoč ogroženim in za družbene spremembe. Vendar se evropsko mišljenje ni moglo izkopati iz neplodne dileme, čemu dati prednost, konkretnim oblikam pomoči ali zavzemanju za velike ideje (ki naj bi imele za posledico velike družbene spremembe). Evropska prizadevanja za pomoč revnim in ogroženim so v marsičem podobna zgodbi o don Kihotu in njegovem slugi Sanču Pansi. Velike ideje in praktična pamet se v življenju obeh junakov dopolnjujejo, v evropskem mišljenju pa se izključujejo. Filantropske dejavnosti v ZDA pa bi morda najlažje ponazorili z zgodbami iz pionirskih časov. Pionirji so se podajali v veliko negotovost, na uspeh so lahko računali le, če so praktično pamet povezovali z vero v prihodnost. Namesto uresničevanja velikih idej so ustvarjali družbeni red. Tako na primer enakost ni izhajala iz ideologije. Če so hoteli najti možnosti sožitja, so morali enakost (pragmatično) sprejeti kot danost.

Ameriška avtorica Mary Richmond se je izognila vprašanju, kaj je pomembnejše, družbena reforma (sprememba in pomoč v okolju) ali oseba (pomoč posamezniku). Ko je kot predmet socialnega dela opredelila obravnavanje posameznika v njegovem socialnem okolju, ta opredelitev za takratno znanost še ni mogla biti smiselna. Hitro pa se je pokazalo, da taka opredelitev izhodišča v procesu izvajanja pomoči daje dobre praktične rezultate. Začele so nastajati nove ustanove, v katerih so se povezovale različne dejavnosti (pomoč za prehrano, začasna nastanitve, informiranje o dogajanju na trgu

dela, varstvo otrok, svetovanje ženam, funkcionalno izobraževanje odraslih za nove zaposlitve, družabno razvijanje kulturnih in rekreativnih dejavnosti, skupinska srečanja, pogovori z versko vsebino in družabna srečanja). Pomoč s socialnim delom je za tisti čas pomenila nekaj, kar se je bistveno razlikovalo od vseh dotedanjih oblik dobroteljnosti. Razlika ni bila le v načinih izvajanja pomoči, ampak tudi v tem, kako so si zamišljali cilje. Za nas je pomembna predstava, da je bil v začetkih strokovnega socialnega dela prisoten duh pionirjev, ki so osvajali nove teritorije in gradili svet prihodnosti. Nove ustanove so pokazale svojo (trdo)živost (viabilnost). S tem so utemeljevale svoj obstoj, pa tudi potrebnost nove stroke socialnega dela.

Glavni poudarki Mary Richmond (cit. po Oppl, Tomaschek 1986: 34) so:

1. Generično socialno delo. To pomeni, da socialno delo ni veja neke druge znanosti, ampak ima svoje korenine in svoj »rod«.
2. Obravnavanje posameznika v njegovem socialnem kontekstu.
3. Ustrezno usklajevanje potreb posameznika in splošnih potreb prek tesnega medsebojnega sodelovanje v skupnostnih akcijah in gibanjih.

Mary Richmond je napisala tudi eno prvih knjig o strokovnem socialnem delu z naslovom *Socialna diagnoza*. Čeprav nas naslov spominja na medicinski model, je bistveni poudarek drugje. Poudarjena je nujnost, da na uporabnike storitev ne gledamo kot na ljudi, ki so si podobni oz. celo enaki. Človeku je mogoče pomagati le, če ga jemljemo kot svojsko osebo, ki se razvija v skladu z zahtevami in omejitvami svojega konteksta, vendar ima v sebi vedno tudi še neuresničene možnosti. Odnos med socialnim delavcem in njegovo stranko oziroma uporabnikom se razlikuje od različnih drugih odnosov po tem, da človek v tistem trenutku nima veliko izbire. Prošnja za pomoč praviloma pride v poštev, ko ni drugih legalnih možnosti za uresničenje določene (za osebo) eksistencialno pomembne potrebe. Tako kot v vsakem odnosu se tudi med socialnim delavcem in njegovo stranko lahko utiri odnosni vzorec odvisnosti, ki onemogoča razvojne spremembe.

Ideja socialne diagnoze usmerja pozornost socialne delavke od prošnje (zahteve) za pomoč na razmere, v katerih oseba živi (delo, življenjski standard, družinski odnosi, mreža medsebojnih pomoči, rivalstva in konflikti), k temu, kako se oseba spopada z življenjskimi težavami, k specifičnim problemom, s katerimi se oseba sooča (ali se jim skuša na vse načine izogniti), in tudi k osebi sami, njenim sposobnostim (resursom) in k njenim slabostim (primanjkljajem, konfliktom). Hkrati pa ravno socialna diagnoza pomeni, da je vloga stranke ali uporabnika pomoči nekaj začasnega, nekaj, kar odgovarja specifični situaciji; ko so rešeni problemi, preneha tudi veljavnost socialne diagnoze in s tem se poklicni odnos pomoči konča. To je bilo za čas na prelomu stoletja nekaj povsem novega. Do takrat je v evropsko-ameriški kulturi veljalo prepričanje, da je revščina tako usodno prepletena z moralnim in socialnim propadom, da revščina hkrati pomeni tudi socialno izključenost brez možnosti ponovne vključitve.

Ne smemo pozabiti, da so se ideje Mary Richmond porajale v času, ko so začetniki psihološke in psihiatrične znanosti razmišljali zlasti o tem, kako poskusno osebo oziroma pacienta izločiti iz njegovega okolja, kako vzpostaviti laboratorijsko okolje za čimbolj nepristransko proučevanje posameznika oziroma posameznih psihičnih fenomenov. To je bil čas, ko se je zdelo, da je najvišji cilj pozitivistične znanosti odkrivanje univerzalnih zakonitosti delovanja živčnega sistema in na ta sistem vezanih psihičnih procesov.

V našem času je znanost na raznih področjih prišla do novih odkritij, razvile so se nove ideje. Okoli tristo let je prevladovalo prepričanje v smiselnost razstavljanja kompleksnih procesov na čim enostavnejše sestavine, ki jih je mogoče izčrpno opisati in proučiti do te mere, da se razkrijejo zakoni vzročnosti. Npr. medicina je iskala možnosti razvoja v vse bolj natančnem poznavanju anatomije in fiziološkega delovanja posameznih organov. Bolj ali manj pa so zapostavljali zakonitosti celote in vplive socialnega okolja. Danes znova poudarjajo, da univerzalno razumevanje posameznika ni mogoče, temveč da lahko spoznavamo po-

sameznika samo lokalno – v neskončni raznolikosti okolij in interakcij med posameznikom in njegovim lokalnim kontekstom.

V času nastajanja socialnega dela so si razsvetljeni vodilni strokovnjaki na področju socialnega varstva in na sorodnih področjih najbolj prizadevali razvijati socialno razsežnost demokracije. Demokracijo je namreč prejšnje stoletje iskalo in uresničilo v politiki (strankarsko življenje, parlamentarizem). Začeli so poudarjati spoštovanje individualnosti namesto čaščenja grobega individualizma. Od iskanja vzrokov so se preusmerili v prizadevanje za novi red, da bi se s tem postavili po robu socialnim težavam in da bi odpravili socialno gorje.

Iz današnje perspektive lahko razumemo ideje začetnikov socialnega dela na nov način, lahko jih vzporejamo z načini mišljenja, ki so se razvili v ekologiji, s sistemsko teorijo, kibernetiko drugega reda in z novo nastajajočo znanostjo o kompleksnosti. Vendar za uspešen razvoj znanosti o socialnem delu nikakor ne zadostuje, če spoznamo, da je njegova temeljna novost ravno tisto, kar so druge znanosti socialnemu delu oporekale. Socialno delo mora šele razviti svojo avtonomijo.

Ko govorimo o avtonomiji socialnega dela, se zavedamo, da se lahko avtonomija stroke gradi le na temelju njene neobhodno potrebne družbene funkcije. Zavedamo se, da socialno delo opravlja tisto funkcijo v družbi, ki je ne opravlja nobena druga stroka. Ta posebna funkcija socialnega dela pa je ravno pomoč ljudem, ki jim grozi socialna izključitev, oziroma tistim, ki so se že znašli v položaju izključenosti. Če gledamo na naloge posamezne stroke z vidika posamezne zaprte družbe, niti ni pomembno, ali stroka tudi resnično dosegla cilje, ki jih postavlja, ampak je pomembno le, da svoje naloge opravlja na tak način, da so lahko državljani prepričani v njeno strokovno korektnost. Šele odprta družba lahko postavi vprašanje, kako uspešno določena stroka uresničuje cilje, ki jih deklarira. Ocenjevanje uspešnosti je mogoče le v mednarodnih primerjavah, in to se v Sloveniji začinja dogajati.

Avtonomnost socialnega dela ni sama sebi namen, ampak je nujna za kontinuirano

razvijanje odnosov socialnega dela kot avtonomnega podsistema družbe z drugimi strokami, ki v sedanjih razmerah prav tako predstavljajo avtonomne celote. Seveda to nikakor ne pomeni, da so posamezni pod sistemi družbe med seboj neodvisni, pač pa vsaka stroka predstavlja samoreferenčni sistem, ki je popolnoma neodvisen pri branju in procesiranju določenih dogodkov oziroma sporočil o dogodkih. Pri tem lahko uporabimo primero iz knjige, ki jo je napisal sodobni nemški avtor Helmut Willke:

Zaradi diferencialnega uvrščanja v različne kontekste postane na videz »enoten« družbeni dogodek, kot je na primer strmoglavljenje letala, »polikontekstualni« dogodek, ki ponuja popolnoma različne informacije, pač glede na to, ali se bere kot prometno-tehnični, zavarovalno-pravni, kriminološki, ekonomski, politični ali kakršenkoli drugi dogodek. (Willke 1993: 43.)

K navedenim variantam »dogodka« lahko dodamo še sodno-medicinski in socialnodelavski dogodek. Strmoglavljenje letala je lahko socialnodelavski dogodek, ker so družinske mreže v našem času tako ranljive in v odnosu do družbenih institucij tako nemočne, da si lahko predstavljamo celjenje socialnih ran le tako, da mora v številnih individualnih primerih sodelovati tudi strokovno socialno delo. Kot kažejo nekatere študije, ki so analizirale dogajanja po letalskih katastrofah, se potreba po strokovnem socialnem delu pokaže že v trenutku obveščanja svojcev ljudi, ki so v nesreči izgubili življenje oz. ki so bili poškodovani. Če pri posredovanju sporočila določena družbena služba ne upošteva posebnosti sprejemnika sporočila kot osebe v njenem socialnem kontekstu, bo nastala drugotna škoda — zaradi stanjačasne kaotičnosti odnosov v odnosnih sistemih bo relativno večje število ljudi začasno izključenih iz svojih običajnih družbenih vlog in nalog.

Pri branju in procesiranju sporočila določenega dogodka je vsak samoreferenčni sistem suveren, vendar lahko isti dogodek za druge sisteme ali akterje pomeni nekaj povsem drugega. Socialno delo mora biti sposobno in tudi pooblaščen, da posre-

duje svoje signale o nekem dogodku drugim akterjem (službam, strokam). Po drugi strani mora biti socialno delo sposobno »razumeti« zunanje signale kot spremembo svojih kontekstualnih pogojev. To pomeni, da mora stroka prevesti »obče informacije« v svoj operativni jezik. Willke meni, da niti ideja o zunanjem usmerjanju socialnih sistemov, recimo ideja o državnem usmerjanju, niti predstava o čistem notranjem usmerjanju, ne ponujata uporabne rešitve problema usklajevanja kompleksnih, samoreferenčnih socialnih sistemov. Šele urejena prepletanost obeh perspektiv, oscilacija med tujo referenco in samoreferenco v »transferenčnih operacijah« pelje k tisti vrsti avtonomije ali preudarne samodeterminacije, ki ustreza idealnemu tipu funkcionalno diferencirane, nehierarhično urejene družbene strukture (Willke 1993: 43).

V skladu z Beerovim modelom viabilne organizacije (cit. po Stritih, Rapoša Tajnšek, Možina 1993: 17-22) lahko avtonomnost socialnega dela dosegamo in ohranjamo le:

- z negovanjem pogovorov znotraj naše stroke; ti pogovori naj bi omogočali budno spremljanje dogajanja na področju socialnega dela in koordiniranje med posameznimi dejavnostmi socialnega dela;
- z negovanjem pogovorov med sistemom socialnega dela in okoljem (npr. z drugimi strokami, znanostmi, z drugimi družbenimi pod sistemi — gospodarstvo, politika, pravo, idr., z zainteresiranimi laiki, idr.); v teh pogovorih se lahko vedno znova odkrivajo možnosti razvoja sistema socialnega dela v prihodnosti glede na okolje;
- z negovanjem pogovorov, ki bi povezovali oba zgoraj opisana vidika, torej socialnega dela kot operativno zaprtega sistema in informacijsko okolju odprtega sistema; v teh pogovorih naj bi se porajala strategija, ki bi omogočala viabilnost celotnega sistema socialnega varstva.

Pred dvajsetimi leti smo o problemu avtonomije socialnega dela govorili precej drugače. Iz zornega kota takratne znanosti je bila najpomembnejša tema identiteta stroke. Pri tem so številni avtorji poudarjali njene psihološke vidike, v zadnjih desetih letih pa je vse bolj prisotna zavest o problemih, ki nastajajo zaradi vse večje

družbene kompleksnosti. In če se iz te točke ozremo na začetke socialnega dela, lahko v prizadevanjih začetnikov naše stroke prepoznamo idejo, da je mogoče pomagati posameznikom in družinam, da s svojim delovanjem in razmišljanjem iščejo bolj funkcionalne načine vedenja in medsebojnega povezovanja v okoljih, ki za posameznika postajajo vse bolj nepregledna. Dalje pomoč s socialnim delom pomeni, da pomagamo posameznikom ustvarjati nove, bolj uporabne zemljevide za orientacijo v družbenih okoljih, ki s tem postanejo manj nepredvidljiva in manj ogrožujoča za posameznika, hkrati pa posameznik lahko postane bolj konstruktiven v svojih odnosnih mrežah in v družbi.

Od vsega začetka je bistvena prednost naše stroke to, da so socialne delavke ravno z upoštevanjem posebnosti človeka v njegovem okolju vedno znova odkrivale pomemben vir pomoči, ki ga v tistem času druge znanosti še niso poznale in ga tudi socialne delavke niso znale znanstveno utemeljiti. Socialne delavke so se učile videti in razlikovati probleme posameznikov, družin, odnosnih mrež in skupnosti, ki lahko pomenijo grožnjo socialnoekološkemu ravnotežju.

POTREBA PO SOCIALNEM DELU NASTANE, ČE NE ZADOSTUJE ČLOVEŠKA POMOČ V NARAVNI SOCIALNI MREŽI

Človeškega življenja si ni mogoče predstavljati brez različnih nevarnosti, ki prežijo na človeka v njegovem okolju ali v njem samem. Vsak človek, skupina ali organizacija se v svojem razvoju srečuje tudi s krajšimi ali daljšimi obdobji stopnjevanih naporov, raznih vrst pomanjkanja in trpljenja. Kadar se razmere kljub stopnjevanim prizadevanjem osebe (članov skupine ali organizacije) ne izboljšajo, lahko problemi zadobijo značaj krize.

Človek je eksistencialno vpleten v mreže medsebojnih vplivov, ki potekajo na več ravneh:

- človek – ljudje, s katerimi je neposredno povezan
- človek – naravno okolje

- človek – družba s svojimi institucijami
- človek – v odnosu do samega sebe.

Ko ljudje s svojimi težavami prihajajo v različne institucije, se strokovnjaki praviloma najprej osredotočijo na posamezne sestavine (podrobnosti) procesa. Za socialno delo je pomembno, da poskušamo ohranjati preglednost nad vsemi področji. Ravno s tem, ko socialna delavka razvija opis, v katerem so jasne razlike ravni, se postopoma porajajo nove ideje o mogočih načinih reševanja problemov.

Izhodiščna ideja socialnega dela je, da človek (oseba) potrebuje drugega, družbeno in naravno okolje (kontekst), in tudi narobe, da družba potrebuje osebo in da »drugi«
potrebuje sočloveka. Socialno delo bi predstavljalo suho vejo na drevesu naše civilizacije, če bi se zgornja sestavljanka zaradi neke svoje imanentne logike zlagala kar sama. Številni ljudje so celo prepričani, da se je ta »sestavljanka«
zlagala v vsej zgodovini in da se je zapletlo šele v našem stoletju. Zapletlo se je v zadnji od navedenih točk, v odnosu človeka do samega sebe.

Pogosto srečamo mnenja, da je sodobni človek egoist, grobi individualist (Peck 1994: 15), da je sam sebi dovolj itn. Tudi socialno delo izhaja iz izkušenj, da je sodobni človek sam sebi dovolj takrat, ko lahko nadvladuje oz. obvladuje druge ljudi, ko zmaguje, napreduje, ko prehitveva druge in celo samega sebe. In tega človek sam sebi ne more priznati. Ko pa se obdobje zmag konča, je ta človek enako nebogljen, kot je bil človek nebogljen vselej od začetkov svoje vrste.

Sodobni človek se praviloma zelo težko (najtežje) zave svoje nemoči in ranljivosti, prav tako težko ali še težje se ozave tega, kako zelo potrebuje druge ljudi. Ko ljudje prihajajo k socialnim delavkam, pogosto začnejo kar spontano pripovedovati o raznih oblikah pomanjkanja ter o nasilju in krivicah, ki so jih utrpeli v preteklosti. Socialnim delavkam pogosto sploh ni treba postavljati vprašanj, saj izčrpani opisi problemov nastajajo kar sami od sebe. Dogaja se celo, da socialna delavka tega pripovedovanja ne more zaustaviti. Tudi zato, ker se ji zdi, da je poslušanje najmanj, kar so socialne delavke dolžne dati svojim strankam.

To je sicer res, vendar lahko naivno poslušanje stranki tudi škoduje. Strankina zgodba namreč ne govori o problemih in o ljudeh, ki probleme povzročajo, ampak govori o tem, kako stranka probleme doživlja in kako si jih razlaga. Zgodba je praviloma del problema in ne njegov opis, je del mehanizma tunnelske percepcije, ki stranki preprečuje, da bi zagledala različne možne poti v prihodnost.

Kako ta mehanizem deluje, si lahko ponazorimo s preprostim primerom: če se s kladivom udarim po prstu, se v trenutku, ko me zaboli, najprej razjezim nad kladivom. Če doživim bolečino v medsebojnih odnosih, se po vsej verjetnosti najprej (spontano) razjezim na tistega, ki mi je to bolečino povzročil. Tako kot me kladivo ni udarilo samo, tudi bolečine v medsebojnih odnosih ne more povzročiti samo »drugi«. A ko se razjezim nad kladivom, me ne bo še enkrat udarilo, ko pa se razjezim nad nekom drugim, se lahko sproži vrsta dejanj oz. dogodkov, ki pomenijo stopnjevanje prvotnega dogodka.

Bolečino lahko razrešim ali osmislim na več načinov. Lahko se umaknem in se nekje v miru in na varnem ponovno vrnem k začetku (rekurzivno vračanje), k sprožilni situaciji in seveda k lastnim pričakovanjem, ki so me vodila h komu drugemu in v »zaplet«. Vendar je taka pot nazaj, k začetkom, težavna, saj je ogrožena moja samoljubnost. Hkrati se tudi ne spomnim vseh dogodkov oz. znakov, ki so bili pomembni za potek dogodkov.

Drug način, kako lahko razrešim ali osmislim bolečino, je, da ustvarim zgodbo, v kateri je drugi deloval popolnoma (ali vsaj pretežno) iz svojih notranjih pobud. Jaz ga/je nisem izzval, jaz ga/je nisem iskal in se nisem zapletel z njim/njo, on/ona me je zasledoval(a) zaradi zlih namenov, ker je bolan/a, zaradi narodnostnega ali rasnega sovraštva, verske nestrpnosti, moškega seksizma ali njenega feminizma itn. Ko v svoj zemljevid vrišem preganjalca, moje samoljublje ni več (ne more postati) vprašljivo, ampak se lahko spreminja v nekaj vrednejšega, to je v »samospoštovanje«. Moja dejanja s tem dobijo smisel, ker jih lahko proglasim za obrambo resnice in splošnih

vrednot. Na ta način razrešitev notranje zadrege, sramu ali stiske lahko postane izvor novih problemov, ki se potem ponavljajo v nedogled.

Kadar se problem v življenju določene osebe ali družine ponavlja in zunanji opazovalec pri tem ne more ugotoviti, da ima oseba od tega neko korist (ko so torej izključeni racionalni razlogi), sta pogosti dve vrsti razlag:

- oseba je neuvidevna oz. neprištevna
- dogodki sami dokazujejo, da v okolju osebe deluje (ali delujejo) zakrknjen preganjalec ali njemu sovražne sile, zarota ipd.

Ko je taka konstrukcija izdelana, oseba ne doživlja več dvomov, a se tudi zmanjša raznolikost njenih odnosov v okolju. Oseba sama si v takem položaju ne more več pomagati, problemi se porajajo kar sami od sebe.

Seveda tudi znanost o socialnem delu dopušča možnost, da so nekateri ljudje neprištevni in da so po drugi strani ljudje žrtve najrazličnejših preganjanj brez sleherne krivde. A če je naš cilj podpiranje in oživljanje takih odnosnih mrež, v katerih se lahko posameznik kot oseba razvija in sodeluje v najrazličnejših procesih medsebojne pomoči, potem je smiselno, da iščemo tak opis problema, v katerem bo lahko tudi stranka videla smiselnost lastne dejavnosti in ki ji bo omogočal (sprva) vsaj minimalno praktično uspešnost. Verodostojnost opisa socialnega problema torej ni zagotovljena, če so zbrani številni preverljivi podatki o dosedanjem poteku dogodkov. Za verodostojnost opisa socialnega problema je pomembno, da pokaže tudi na tiste sklope odnosov, ki se jih ne more ali ne sme tematizirati in na tiste minimalne spremembe, ki omogočajo izkustveno preverjanje, kaj je in česa (še) ni mogoče spremeniti.

Lüssi poudarja, da je socialni problem tehnični termin socialnodelavske teorije in da ima struktura socialnega problema tri dimenzije (Lüssi 1991: 88):

1. Pripadnost različnim odnosnim mrežam oz. osamitev.
2. Funkcionalnost vedenjskih načinov in vlog v različnih institucijah, skupinah in v različnih odnosnih mrežah.
3. Medsebojna razmerja različnih social-

nih podsistemov, katerim posamezna oseba pripada. Ta dimenzija še pridobi pomen, če se vprašamo, kako se medsebojna razmerja različnih socialnih podsistemov odražajo v medosebnih odnosih in tudi v notranjih konfliktnih posamezne osebe.

Z vidika socialnega dela ni tako pomembno, da odkrijemo, zakaj kdo ostaja izoliran. Bolj pomembno je vprašanje, kdo bi morda tega človeka potreboval – kje v okolju so možnosti, da se ta človek vključi v neko odnosno mrežo, da se ponovno začne učiti socialnih vlog in da ponovno začne živeti z drugimi in za druge, se boriti, iskati nove možnosti smiselnega načina življenja v prihodnosti. Za socialno delo ni tako pomembno vprašanje, zakaj stare navade odmirajo, zakaj izginjajo nekatere moralne norme, pač pa to, da pomagamo razvijati nove funkcionalne navade, da podpiramo iskanje novih vzorcev solidarnostnega vedenja v razmerah, ki se nenehno in hitro spreminjajo.

Številni problemi nastajajo v zvezi z urbanizacijo. Nemški avtor Frederic Vester (1991) govori o tem, da nastajajo vedno gostejše mreže medsebojne odvisnosti ljudi, hkrati pa človekova zavest v resnici ne vodi tega razvoja (ga obvlada le navidezno) in mu pogosto niti ne sledi. Namesto novih oblik sožitja in sodelovanja lahko govorimo le o številnih oblikah stresa, ki je povezan z gostoto naseljenosti. Številne nevarnosti izhajajo tudi iz motenj in protislovij ekonomskega razvoja (gospodarske krize, brezposelnost itn.). Gospodarske krize morda vzbujajo največ strahu, ker lahko ohromijo tudi vse druge dejavnosti in funkcije, ki so v sodobni družbi nujne za vzdrževanje določene ravni blaginje. Med zunanjimi nevarnostmi gotovo niso nič manj pomembni problemi in konflikti, ki nastajajo ob »potresnih prelomnicah« družbene in nacionalne diskriminacije, zapostavljanja ljudi zaradi verskih in ideoloških razlogov, podedovanih krivic, nejasne prihodnosti itn.

Strokovni delavci na področju socialnega varstva se zelo pogosto srečujemo s krizami v medosebnih odnosih v družinah, delovnih in bivalnih okoljih. Družinske skupine in druge oblike skupinske medse-

bojnosti predstavljajo človekovo neposredno skupnostno okolje. S pripadnostjo preglednim odnosnim mrežam oseba preverja svoje zaznavanje okolja in sebe v okolju, v skupinah oseba razvija sposobnosti vzajemnega delovanja (konverzacija in kooperacija), v procesih medsebojnega usklajevanja v skupinah člani odnosnih mrež razvijajo svoje lastne notranje svetove. Na ravni odnosnih mrež najbolj živo delujejo procesi prenašanja kulturne dediščine določene skupnosti (posebni jeziki, predstave, ki imajo veliko motivacijsko vrednost, vedenjski vzorci in vloge). Oseba se s pomočjo odnosne mreže orientira v družbi. Kriza se razvije takrat, ko odnosna mreža razpada, se zelo skrči ali ko oseba doživlja ponavljajoče se pojave neproduktivnega stopnjevanja simetričnih ali komplementarnih komunikacijskih vzorcev.

Prvotno so se ljudje družili v okvirih lokalnih skupnosti (kjer so gojili religiozna izročila in druge običaje) in v sorodstvenih mrežah. S prevlado industrijskega načina »proizvodnja-potrošnja« so se oblike medsebojnega druženja ljudi spremenile, nastale so nove oblike druženja, povezane s poklicnim delom in z različnimi vrstami potrošnje, rekreacije in zabavnega življenja. Novost pomenijo tudi različne skupine za samopomoč in skupine, ki ne služijo zadovoljevanju potreb svojih članov, ampak uresničevanju smiselnih ciljev v širši skupnosti (ekologija, solidarnost z ljudmi, ki nimajo enakih možnosti za življenje itn.). S spreminjanjem svoje pripadnosti skupinam in s spreminjanjem skupinskih vizij in simbolov lahko ljudje rešujejo različne težave in s tem rešujejo tudi krize. Skupina lahko pomeni za posameznika pritisk in ponavljanje konfliktov, skrivanje pred dejanskimi izzivi življenja, lahko pa pomeni tudi oporo in pomoč.

Ljudje rešujemo svoje težave na za nas običajen način in smo pri tem praviloma uspešni. Vedenjski vzorci, ki jih razvijamo za reševanje različnih težav, sestavljajo identiteto osebe in jih zato ni mogoče poljubno spreminjati. Če pri reševanju težav nismo uspešni, poskušamo še z večjo silo in doslednostjo udejaniti privajene načine.

Kadar začutimo, da smo izčrpali seznam možnih načinov spopadanja s težavami in

da ne moremo dobiti dodatne podpore v okolju (ali celo narobe, v okolju naletimo na oz. doživimo privoščljivost ali celo izrabljanje), se poveča notranja stiska in ranljivost. To pa vpliva na hitrejšo izrabo notranjih rezerv samozaupanja, zmanjšajo pa se tudi sposobnosti uporabe lastnih fizičnih moči in spretnosti, lahko nastanejo motnje v delovanju imunskega sistema in posameznih telesnih mehanizmov. Zaradi strahu pred stopnjevanjem doživetij bojazni oseba spreminja svoj zemljevid sveta in poskuša ohraniti pozitivno samopodobo s tem, da ukinja zavest o lastni odgovornosti. V tem položaju se prebudijo vzorci obrambnega vedenja oz. stresnih drž (Satir 1995: 69-83) in naučeni vzorci vedenja nemoči.

▣ Vsak neuspešen poskus povečuje notranjo negotovost in večja ogrožujočo moč nerešenih problemov. Dogajanje postaja vse bolj nepregledno, ker oseba prične izgubljati svojo socialno kompetentnost. Izgublja zaupanje drugih v socialni mreži, da je sposobna in pripravljena prispevati za ohranjanje avtopoeze socialnih sistemov, katerim pripada.

○ V zvezi z razlikovanjem notranjih in zunanjih dejavnikov socialnih problemov se srečujemo s težavami v teoriji in praksi. Strah npr. uvrščamo med notranje dejavnike problemov, vendar se dejanska doživetja strahu vežejo na zunanje predmete in dogodke. Tudi socialna kompetentnost ni le lastnost (ali skupek lastnosti) osebe, ampak vključuje tudi priznavanje, ki ga osebi dajejo drugi. Kaj je potem bolj pomembno: tisto, kar je zunaj, ali tisto znotraj? V praksi se ta problem pogosto razreši tako, da klienti o svojih občutkih govorijo psihologom in psihiatrom, k socialnim delavcem pa prihajajo z raznimi prošnjami, naj jim pomagajo, da se bodo izognili nevarnim življenjskim situacijam. Vendar je prav to lahko začarani krog. Človek, ki se dosledno izogiba situacijam, ki jih smatra za nevarne, s tem ohranja, morda pa celo povečuje notranjo dispozicijo za doživljanje strahu. Pogosto je prvi korak procesa pomoči prav tematizacija klientove predstave, kaj je znotraj in kaj zunaj.

SOCIALNO DELO:
ORODJE SOCIALNE POLITIKE
ALI GENERIČNA STROKA IN ZNANOST

V zadnjem desetletju lahko opisujemo družbena dogajanja z bolj diferenciranimi pojmi, kot pa je bilo mogoče v času, ko se je socialno delo porajalo. Danes se bolj zavedamo težav, ki nastajajo zaradi protislovnih odnosov med posameznimi podsistemi družbe. Kopernikanski obrat v družbi se je zgodil v času razsvetljenstva, ko so se posamezni podsistemi družbe izmaknili izpod kontrole cerkve. Jože Pučnik je to izrazil takole:

Ko je razsvetljenstvo odkrilo pöroznost teokratskega legitimiranja družbe, je na tem odkritju zgradilo svojo brezkompromisno kritiko teokracije in zahtevalo njeno odstranitev. (Pučnik 1988: 11.)

Tako se je pričela zgodba moderne, v kateri je znanost neopazno nadomestila teokracijo. Pričelo se je obdobje nestabilnosti, ki se še ni končalo. S pospešenim razvojem znanosti in tehnologije se je uveljavil princip specializacije vsake veje znanosti, stroke, tehnologije itn. Posamezni podsistemi so prav zaradi svoje specializacije sprva slepi za delovanje drugih podsistemov. Ko se je ekonomija osamosvojila, ji politika ni mogla več dominirati, ampak je lahko le skrbela za blažitev številnih protislovij, ki so nastajala.

▣ Socialna politika blaži vpliv nehumane racionalnosti kapitalističnega načina gospodarjenja. Vendar socialna politika dejansko pomeni poseganje v ekonomijo, ker neposredno vpliva na plačilno sposobnost prebivalstva, in po drugi strani pomeni zvišanje davkov. Dirk Bäcker smatra, da gre v odnosu med politiko in gospodarstvom predvsem za distribucijo tveganj in negotovosti delovanja obeh podsistemov. Oba sistema potrebujeta in ustvarita neko vmesno področje, ki jima omogoči, da s kombinacijo svojih negotovosti in tveganj dosežeta varno tveganje, se pravi tveganje, ki ga lahko predvidita in vkalkulirata (Willke 1993: 85).

○ Ko se vprašamo, kakšno mesto med dru-

gimi podsistemi družbe zavzema socialno delo, hitro ugotovimo, da so potrebe in tudi viri socialnega dela le posredno povezani s politiko in z ekonomijo, bolj neposredno pa so povezani s socialno politiko, s pravnim podsistemom, pa tudi s cerkvenimi ustanovami in z nekaterimi emancipatornimi gibanji (delavska gibanja, feminizem, gibanja za zaščito raznih manjšin itn.). Če si dovolimo nenavadno primerjavo, bi lahko rekli, da se socialno skrbstvo na videz ne razlikuje veliko od kakšne davčne službe na lokalni ravni, le da eni zbirajo denar, drugi pa ga delijo. Vendar pa je razlika v tem, da ima davčna služba opraviti s kohezivnimi sistemi, ki so organizirani v skladu z družbenimi normami, njihovo delovanje pa je predvidljivo. Občinska socialna služba pa kontaktira z ljudmi, ki izpadajo iz organiziranih oblik sodelovanja, lahko pa sodelujejo v nelegitimnih (nedovoljenih) organizacijah. Njihovo delovanje je nepredvidljivo prav zato, ker doživljajo eksistenčno in eksistencialno ogroženost. Iz tega pa izhaja zahteva, da se mora razviti poseben podsistem za urejanje socialnih zadev tam, kjer nastajajo problemi, ki zaradi zapletene povezave stvarnih, socialnih, časovnih, operativnih in kognitivnih razsežnosti in valenc ne dopuščajo enoznačnih, preprostih ali enostranskih rešitev (Willke 1993: 84).

Socialno delo s svojo opredelitvijo predmeta dela in z metodami, ki jih je doslej razvilo, nedvomno ustreza zahtevam oziroma potrebam družbe povsod tam, kjer nastajajo motnje v delovanju oziroma samobnavljanju socialnih mrež. Ideja samoreferenčnosti nam pomaga razumeti, da se strokovno socialno delo sicer stika s številnimi prej naštetimi strokami in dejavnostmi, vendar ostaja razpoznavno kot svojski način delovanja, ki ga je mogoče tako rekoč v vsakem trenutku in v vsaki fazi dela razlikovati od drugih pristopov. Hkrati pa lahko rečemo, da lahko ravno usklajeno, sinhrono delovanje raznih sistemov daje optimalne učinke. Če vzamemo primer letalske nesreče in funkcije socialnih delavcev v kriznem timu, je jasno, da morata socialni delavec in izvedenec za sodno medicino sodelovati, vendar se stroki ne pomešata, niti ne more ena stroka dajati drugi

navodil, kako naj izpolnjuje svoje strokovne naloge. Isto bi v tem primeru veljalo za odnose in sodelovanje socialnih delavk z agenti nezgodnega, zdravstvenega in pokojninskega zavarovanja in tudi s tistim segmentom socialnega varstva, ki služi uresničevanju upravnih pooblastil. Socialni delavec lahko prevzame (in večkrat to res dela) izvrševanje upravnih pooblastil, vendar to dela zato, da s tem upravno odločanje ne bi moteče poseglo v proces uresničevanja ciljev socialnega dela.

Odnos med socialno politiko in socialnim delom torej nikakor ni podoben odnosu med zakonodajno in izvršilno funkcijo politike, oziroma, z drugimi besedami, socialno delo ni izvršilna funkcija socialne politike. Socialno delo ima svoje znanstvene osnove in svojo teorijo, s katero socialni delavci utemeljujejo svoja praktična dejanja. Vendar moramo razviti razlikovanje tudi med teorijo in prakso socialnega dela. Teorija socialnim delavcem omogoča orientacijo v zapletenih situacijah vsakdanjega življenja. Teorija omogoča, da se skozi praktično socialno delo z ljudmi vije tudi nepretrgan proces konverzacije.

Fritz Simon (1990: 45) je podal bistvo teorije takole: teorije reducirajo kompleksnost izkušenj in zaznav in nam ponujajo kriterije za razlikovanje med ravnanjem, ki je smiselno, nesmiselno ali nekoristno. S pomočjo teorije je mogoče reducirati kompleksnost do te mere, da ravnanje ni več poljubno. Slabe teorije so tiste, ki jih ni mogoče falsificirati. To pomeni, da se tisti, ki uporabljajo slabe teorije, iz svojih napak ne more učiti in svojih teorij ne more modificirati.

Teorija torej ne more biti navodilo, kaj naj socialna delavka dela v določenih tipičnih situacijah. Teorija lahko socialni delavki v njenem praktičnem delu koristi že v predhodni situaciji, ko si s pomočjo svoje teoretske orientacije postavlja netrivialna vprašanja kot izhodišče za delo: Kakšna je sploh verjetnost, da bom o stranki izvedela nekaj, česar morda doslej ne ve nihče (niti stranka sama, niti njeni svojci, niti drugi strokovnjaki)? Bom lahko odkrila še neuresničene zmožnosti stranke in neuresničene možnosti v strankinem okolju? Bom lahko

pomagala stranki videti sedanost iz perspektive prihodnosti? Bom lahko pomagala stranki v njenih prizadevanjih za odkrivanje večje raznolikosti v njenem socialnem kontekstu (v vsakem trenutku je več možnosti) in pri sebi (kaj me veseli, kaj vse mi pomaga vzdržati)? Bom znala stranko podpreti tako, da bo našla zase sprejemljivo rešitev protislovnosti med zavestnim in nezavednim, med telesom in duševnostjo ter kulturnimi resursi okolja? Bom lahko in kako bom pomagala stranki, da se iz ponavljanja podegovanih, tradicionalnih vedenjskih vzorcev premakne v smeri kreiranja novih odgovorov?

Nekakšno središče predhodne faze pa je vprašanje: kaj pravzaprav sama iščem v delu z ljudmi v njihovih družbenih okoljih, kaj odkrivam in česa se učim? Kje so moje meje in kako to lahko pokažem stranki na tak način, da je s tem ne bom blokirala, ampak ji bom, prav narobe, omogočila, da bo s pomočjo najinega odnosa oz. v najinem odnosu pridobila izkušnje za razvijanje

novih konceptov, ki bodo uporabni tudi v njenem vsakdanjem življenju v prihodnosti? Bom znala videti široko raznolikost dogajanja v socialnih mrežah? Bom znala pomagati ljudem, da najdejo pri sebi tisto, s čimer so lahko potrebni drugim ljudem?

Navedena vprašanja ne veljajo le za stranke, ampak prav tako tudi za številne druge odnose in so strokovnjakom/injam v pomoč tudi pri iskanju novih kreativnih odgovorov v lastnem življenju. V samem delu z ljudmi pa lahko teorije ostanejo pred vrati. Podobno kot umetnik pri ustvarjalnem delu ne misli na teorijo, tudi socialna delavka pri delu s človekom posveča svojo pozornost temu človeku in razvijanju ustreznega medsebojnega odnosa. Teorija postane spet bolj pomembna, ko socialna delavka ocenjuje uspehe in spodrsrljaje svojega praktičnega dela. Zavedati se moramo, kako pomembno je pri iskanju novih poti učenje s poskusi in napakami. Pravzaprav se lahko v življenju največ naučimo iz nenamernih napak in spodrsrljajev.

Literatura

- P. LÜSSI (1991), *Systemische Sozialarbeit*. Bern: Haupt.
- H. OPPL, R. TOMASCHEK (1986), *Soziale Arbeit 2000*. Freiburg im Breisgau: Lambertus.
- M. S. PECK (1994), *Svet, ki čaka, da se bo rodil*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- J. PUČNIK (1988), *Kultura, družba in tehnologija*. Maribor: Obzorja.
- V. SATIR (1995), *Družina za naš čas*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- F. SIMON (1990), *Meine Psychose, mein Fahrrad und ich*. Heidelberg: Carl Auer.
- B. STRITHIŠ, P. RAPOŠA TAJNŠEK, M. MOŽINA (1993), *Normativi in standardi v socialnem delu*. Ljubljana: VŠSD.
- F. VESTER (1991), *Kriza prenaseljenth območij*. Ljubljana: DZS.
- H. Willke (1994), *Sistemska teorija razvitih družb*. Ljubljana: FDV.